Rejtjeles metakommunikáció a Bhagavad-gītāban

Śacīsuta dāsa
(Tóth Zoltán)

A *Bhagavad-gītā* Arjuna dilemmájával kezdődik: megvívja-e vajon a testvérháborút egy hatalmas királyság elnyerése érdekében, vagy pedig koldusként tengődjön élete hátralevő részében? A helyzet drámaiságát még az a tény is fokozza, hogy a kétség akkor tör fel benne elemi erővel, amikor az ellenséges seregek már harcra készen állnak egymással szemben, s az ütközet néhány perc múlva kezdetét veszi.

Feltehetően minden kedves olvasó ismeri a történetet (ha mégsem, jó szívvel ajánlom a *Mahābhāratát* elolvasásra), ezért nem bonyolódom bele a részletekbe. Arjuna a *Bhagavad-gītā* első fejezetében és a második fejezet elején ad hangot kétségbeesésének. A verseket olvasva megtudjuk, hogy nem képes egyedül dönteni, és barátjához, Kṛṣṇához fordul útmutatásért. Ha a fordítások mellett a szanszkrit verseket is elemezzük, további információkhoz juthatunk, feltéve, ha ismerjük a különféle versmértékek használatának jelentőségét.

Ebben a cikkemben arra szeretnék rámutatni, hogy a szanszkrit versek soraiban megfigyelhető verstani irregularitás nem a szentírások szövegének „megkopására", a kéziratokat másoló papok tévesztésére utal, hanem inkább arra, hogy bizonyos versmértékek alkalmazása valamilyen többletjelentést hordoz. Elméletem bemutatására öt vers elemzését adom közre a második fejezetből.

A különböző versmértékek használatának jelentősége

A versmértékekről szóló szakirodalmi művek több száz versmértéket sorolnak fel és mutatnak be. Felmerülhet a kérdés, hogy vajon a versmértékek használatának van-e különösebb jelentősége azon kívül, hogy az irodalmi alkotások ékesítésére szolgálnak?

A szanszkrit nyelvű alkotások elemzése során néhány érdekességre figyeltem fel a versmértékek használatát illetően. Habár nem találtam konkrét leírást arról, hogy változik-e a mondanivaló akkor, ha egy verset *vātormībban*, *pañcacāmarában* vagy bármilyen más versmértékben komponálnak meg, tapasztalatom szerint mégsem mindegy, hogy egy adott mondanivaló melyik *chandaḥ* ruháját ölti fel, amikor szavakba öntenek egy gondolatsort. Ezt a sejtést támasztja alá az alábbi idézet:

Nincs költészet chandaḥ vagy versmérték nélkül a szanszkrit (és a szanszkritból eredő többi) nyelvben. A nagy költő, Dāṇḍī hangsúlyozza, hogy a chandaḥ tudománya az a hajó, amellyel át lehet szelni a költészet mély óceánját. Annak érdekében, hogy megértsünk, értékeljünk és élvezzünk vagy befogadjunk bármely költői alkotást, a metrika tudománya mindenek felett álló fontossággal bír. Minden egyes chandaḥ sajátságos hangulattal, lendülettel és zamattal rendelkezik. Ezért a megfelelő chandaḥ kiválasztása

nélkülözhetetlen ahhoz, hogy le tudjunk írni vagy ki tudjunk fejezni egy érzelmet, élményt vagy hangulatot. Valójában az időmértékes kompozíció művészete áthatja a szanszkrit költészetet, s így a versmérték tudománya a szanszkrit költészet dicsőségének gerince.[1]

A következő oldalakon a gyakorlatban is be fogom mutatni, hogy milyen módon járulnak hozzá egyes versmértékek a versek mondanivalójához. Ezenkívül rövid betekintést nyújtok a *Bhagavad-gītāt* alkotó versmértékek statisztikájába is.

A Bhagavad-gītā versmértékei

A tizennyolc fejezetből álló *Bhagavad-gītā* a *Mahābhārata* című indiai eposz fontos része. Ezért néha *Gītopaniṣadnak* is nevezik, mivel az *upaniṣadok* lényege, összefoglalása található meg benne. Szinte minden filozófiai iskola fűzött hozzá magyarázatot.

A mű a versmértékcsoportok szempontjából rendkívül egyszerű: csak *anuṣṭubh* és *triṣṭubh* típusú versmértékekből áll, s az *anuṣṭubh* előfordulása jócskán túlszárnyalja a *triṣṭubhok* számát. A *Bhagavad-gītā* versei négysorosak, és míg az *anuṣṭubh* típusú versek sorai nyolcszótagúak, addig egy *triṣṭubh* négyszer tizenegy szótagból áll. A mű hétszáz verse a versmértékek szempontjából így oszlik meg:

fejezet	anuṣṭubh	triṣṭubh	összesen
1	46	0	46
2	64	8	72
3	43	0	43
4	42	0	42
5	29	0	29
6	47	0	47
7	30	0	30
8	24	4	28
9	32	2	34
10	42	0	42
11	19	36	55
12	20	0	20
13	35	0	35
14	27	0	27
15	15	5	20
16	24	0	24
17	28	0	28
18	78	0	78
összesen	**645**	**55**	**700**

A *triṣṭubh* versmértékcsoportból gyakorlatilag csak *upajātit* találunk, ami több versmérték keverékét jelenti. Ez azt jelenti, hogy az egész *Bhagavad-gītāban* nincs olyan *triṣṭubh* típusú vers, amelynek mind a négy sora azonos lenne. Megkülönböztetünk viszont szabályos és szabálytalan variánsokat.

Az *upajāti* általában az *indravajrā* és az *upendravajrā* tetszőleges keverékét jelenti. Ebből tizennégyféle variáció létezik, és mindegyik más-más nevet visel. Ez a változat a legismertebb és a leggyakrabban használt *upajāti*, ezért ezzel találkozunk a legtöbbször a szanszkrit verses szövegekben.

Az *indravajrā* versképlete jelekkel:

– –•– –• •–•– –,

Az *upendravajrā* pedig így néz ki:

•–•– –• •–•– –,

[1] Dvivedi–Singh 2008: xxi.

A vessző a *yatit*, vagyis a szünetet jelenti, amelyet felolvasás közben kell tartani. A versképletekből kitűnik, hogy e két versmérték csaknem azonos, csupán az első szótagjukban térnek el egymástól. Ebben a típusú *upajātiban* így csupán az első szótag változik: vagy rövid (*upendravajrā*) vagy pedig hosszú (*indravajrā*). A többi szótag megegyezik.

Hasonlóképpen keverednek a *svāgatā* és a *rathoddhatā* versmértékek is, és a *Vṛttaratnākara* azokat is *upajātinak* nevezi.[2] E versek képlete így alakul:

A *svāgatā* versképlete:

–•–,• • •–• •– –,

A *rathoddhatā* versképlete:

–•–,• • •–•–•–,

Itt azt találjuk, hogy vagy a tizedik szótag rövid és a tizenkettedik hosszú (*svāgatā*), vagy pedig fordítva (*rathoddhatā*), míg az összes többi szótag azonos. Ez is minimális eltérést jelent a *pādák* között.

Ezen a két pároson kívül felfedeztem még egy harmadikat, ami szintén gyakran előfordul a szanszkrit nyelvű művekben: a *vātormī* és a *śālinī* páros. Ez esetben az ötödik szótag váltakozik: vagy rövid (*vātormī*) vagy pedig hosszú (*śālinī*), a többi mind azonos. Íme:

A *vātormī* képlete:

– – – –,• •– –•– –,

A *śālinī* képlete:

– – – –,–•– –•– –,

Összefoglalva: az *upajāti* tehát minimális (1-2 szótagos) variációs lehetőséget jelent soronként, s ez a verstan szakértői szerint megengedett, olyannyira, hogy az *indravajrā* és az *upendravajrā* párosok minden egyes variánsát külön nevekkel illetik.

Úgy tűnik viszont, hogy a *Bhagavad-gītāban* tovább variálják az *upajātikat*, s ez egyáltalán nem verstani szépséghiba, hanem éppen ellenkezőleg: még jobban bővítik a sorok jelentéstartalmát. Vizsgáljuk meg közelebbről az első négy *upajātit*!

A versmértékek mint a gesztikuláció eszközei

A *Bhagavad-gītāban* az Úr Kṛṣṇa tanítja Arjunát, aki az Ő barátja és nagy tisztelője is egyben. Párbeszédük egy hatalmas csata előtt kb. 40 perccel hangzik el. Arjuna dilemmába kerül, mert nem tudja eldönteni, hogy vajon megvívja-e a háborút unokatestvérei és tanítói ellen, vagy pedig mondjon le a királyságról, és vonuljon vissza az erdőbe. Nem érti, hogy mi értelme van borzalmas vérontás árán megszerezni a birodalmat, ha valójában nem is vágyik rá.

Ismernünk kell a *Mahābhārata* történetét ahhoz, hogy teljes mértékben átérezzük az Arjunát gyötrő kétségeket, és megértsük, miért nem mondhat le *kṣatriya* kötelességéről, a harcról. Első pillantásra egyszerűbbnek tűnik a béke; ám a *Mahābhāratából* megtudjuk, hogy unokatestvérei többször próbálták megölni őt és négy testvérét, s megbecstelenítették a feleségüket, Draupadīt. Mindezek ismeretében inkább már az tűnik furcsának, hogy miért akar Arjuna megkegyelmezni nekik.

Az első fejezetben Arjuna felsorolja ellenérveit a háborúval szemben, majd íját és nyilát félredobva bánatosan lerogy a harci szekerére. A szituáció drámaiságát kellőképpen fokozza az a tény, hogy Arjuna a harcra készen felsorakozott két sereg között teszi mindezt – szinte tapintani lehet a feszültséget. Kṛṣṇa először röviden reagál: a második fejezet elején felrója neki, hogy nem illik egy igazi *kṣatriyához*, harcoshoz az

[2] Bhaṭṭa 2004: 92–93.

efféle viselkedés, és ezért érthetetlen az, hogy egy ilyen nagy hősön erőt vehet a gyengeség. Arjuna ekkor ismét összefoglalja az érveit, s ezt az öt verset fogjuk most alaposan, sorról-sorra megvizsgálni.

Íme az ötből az első, a második fejezet negyedik verse:

śloka

• – • • • – – –

kathaṁ bhīṣmam ahaṁ saṅkhye

śloka

– – • • • – • –

droṇaṁ ca madhusūdana

śloka

•• – •• – – –

iṣubhiḥ pratiyotsyāmi

śloka

– – – • • – • –

pūjārhāv ari-sūdana

Arjuna így szólt: Óh, ellenség elpusztítója, Madhu végzete, hogyan harcolhatnék nyilakkal olyan harcosok ellen, mint Bhīṣma és Droṇa, akik méltóak arra, hogy imádjam őket.[3]

Arjunát nyilvánvalóan az zavarja, hogy a tanítói ellen kell harcolnia, habár azok az ellenség oldalára álltak. Tőlük tanulta a harcászat tudományát, és nem ildomos, hogy az ember azok ellen fordítsa a tudását, akiktől eredetileg kapta. A Védák korában rendkívül nagy tisztelet övezte a tanárokat, majdhogynem félistenként tiszteltték őket. Arjuna tehát meglehetősen zavarba kerül, s nem tudja, mitévő legyen.

Az ötödik vers:

upendravajrā

• – • – – • • – • – –

gurūn ahatvā hi mahānubhāvān

gunāṅgī

– – – – – • • – • – –

śreyo bhoktuṁ bhaikṣyam apīha loke

indravajrā

– – • – – • • – • – –

hatvārtha-kāmāṁs tu gurūn ihaiva

indravajrā

– – • – – • • – • – –

bhuñjīya bhogān rudhira-pradigdhān

Jobb koldulva élni ebben a világban, mintsem a nagy lelkek, tanáraim élete árán folytatni az életet. Világi nyereségre vágynak bár, mégis a feljebbvalóink, s ha megöljük őket, vér szennyezi majd be mindazt, amit élvezni fogunk.[4]

Ahogy láthatjuk, már az első *triṣṭubh* típusú versmérték eltér a hagyományos *upajāti* versformától, ugyanis kettő helyett három versmérték keveredik: az *upendravajrā*, az *indravajrā* és a *gunāṅgī*. Ennek eredményeképpen megtörik a ritmus, s nem egy vagy két, hanem sokkal több szótagban tér el egymástól a *pādák* versképlete. Ez a szabálytalanság még jobban hangsúlyozza Arjuna zavarodottságát, s éppen az eltérő formát mutató második *pādában* találjuk azt a mondatot, amelynek a mondanivalója is szabálytalan, ellentmond a *kṣatriyák* illemkódexének: [...]*jobb koldulva élni ebben a világban*... Egy harcos sohasem koldul, Arjuna mégis inkább ezt tenné a harc helyett. Ez felettébb szokatlan.

[3] *Gītā* 2.4.

[4] *Gītā* 2.5.

A hatodik vers pedig még ennél is furcsább:

???

• – – – – • • – – • – –

na caitad vidmaḥ kataran no garīyo

???

– – • – • • • – – • – –

yad vā jayema yadi vā no jayeyuḥ

indravajrā

– – • – – • • – • – –

yān eva hatvā na jijīviṣāmas

īhāmṛgī

– – • – • • – – • – –

te 'vasthitāḥ pramukhe dhārtarāṣṭrāḥ

Azt sem tudjuk, melyik a jobb: ha mi győzünk, vagy ha ők győznek le minket. Ha megöljük Dhṛtarāṣṭra fiait, tovább már nekünk sem szabadna élnünk. Most mégis előttünk sorakoznak a csatatéren.[5]

Ennek a versnek az első két sora tizenkét szótagú, a harmadik és a negyedik sora pedig tizenegy, ráadásul mind a négy sor eltérő versmértékben komponálódott. A meglepő az volt számomra, hogy a vers első két sorát nem tudtam azonosítani, pedig már több mint ezerötszáz versmértéket gyűjtöttem össze, s abból százhuszonkilenc *jagatī* (12 szótagú).

Arjuna unokatestvérei élete miatt aggódik, akik szintén az ellenség soraiban foglalnak helyet, s emiatt ellenük is harcolnia kell. Egyre fokozódó zavarát a versmértékek sorról sorra mutatkozó kaotikussága még inkább kihangsúlyozza.

A hetedik versben fordulat áll be Arjuna gondolatmenetében:

indravajrā

– – • – – • • – • – –

kārpaṇya-doṣopahata-svabhāvaḥ

śālinī

– – – – – • – – • – –

pṛcchāmi tvāṁ dharma-sammūḍha-cetāḥ

śālinī

– – – – – • – – • – –

yac chreyaḥ syān niścitaṁ brūhi tan me

śālinī

– – – – – • – – • – –

śiṣyas te 'haṁ śādhi māṁ tvāṁ prapannam

Most zavarban vagyok a kötelességemet illetően, és szánalmas gyengeségem miatt elvesztettem önuralmamat. Ebben a helyzetben kérlek Téged, mondd meg világosan, mi a legjobb számomra! Most a tanítványod vagyok, egy lélek, aki meghódolt Előtted. Kérlek, oktass engem![6]

Az első sor *indravajrā*, a másik három pedig *śālinī*. Arjuna frusztrációja olyan méretet ölt ekkorra, hogy hangzatos érvei ellenére sem leli nyugalmát, s csak egyetlen kiutat lát: ha meghódol Kṛṣṇa előtt, elfogadja lelki tanítómesterének, és teljes mértékben aláveti magát akaratának. Ez természetesen azt is jelenti majd, hogy Kṛṣṇa észérvekkel győzi meg Arjunát a helyes út követéséről, s erről az olvasó maga is meggyőződhet a *Bhagavad-gītā* figyelmes tanulmányozása során.

A hetedik vers első sorában tehát Arjuna teljes mértékben zavarodott, s ezt hangsúlyozza a versmérték szaggatott, vonagló ritmusa is. A

[5] *Gītā* 2.6.

[6] *Gītā* 2.7.

második sorban pedig nyíltan Kṛṣṇához fordul, s azt kérdi tőle, hogy mit tegyen, mert nem tud eligazodni a *dharma*, azaz a vallás szabályai között. A verselés ekkor átvált a sokkal nyugodtabb és lassúbb *śālinīre*, s ez a forma megmarad a vers második felében is, amikor Arjuna meghódol Kṛṣṇa előtt. Arjuna ekkorra már maximálisan aláveti magát legjobb barátja ítélőképességének, s hozzáteszi: *a tanítványod vagyok*, ami azt jelenti, hogy nem fog tovább akadékoskodni. Ez az állapot előrevetíti a belső béke és a lelki egyensúly elérését, s ez a béke nyilvánul meg az egységes versforma alkalmazásában.

A nyolcadik vers levezeti az előbbi felfokozott állapotot; már sokkal nyugodtabb a hangulata, amit a még ugyan kevert, de teljesen szabályos *upajāti* versmérték érzékeltet:

upendravajrā

• – • – – • • – • – –

na hi prapaśyāmi mamāpanudyād

indravajrā

– – • – – • • – • – –

yac chokam ucchoṣaṇam indriyāṇām

upendravajrā

• – • – – •• – • – –

avāpya bhūmāv asapatnam ṛddhaṁ

indravajrā

– – • – – • • – • – –

rājyaṁ surāṇām api cādhipatyam

Nem tudom, hogyan űzzem el ezt a bánatot, amely kiszikkasztja érzékeimet, s melyet legyőzni nem leszek képes még akkor sem, ha egy páratlan, virágzó földi királyságot nyerek, olyan korlátlan hatalommal, mint a félisteneké a mennyek országában.[7]

Arjuna itt azt sugallja Kṛṣṇának, ne is próbálja őt meggyőzni arról, hogy a leendő királyság, amelyet ezzel a csatával elnyerne, feledtethetné a bánatát: hiszen még a félistenek birodalma sem tenné boldoggá. A testvérháború tétje pedig csupán egy földi királyság.

Még egy érdekesség: ennek az *upajātinak*, ahol az *upendravajrā* és az *indravajrā* versmértékek ilyen sorrendben váltják egymást, az a neve, hogy *haṁsī*, vagyis 'hattyú'. Köztudott, hogy a hattyúk kizárólag nyugodt, tiszta vizű tóban úszkálnak, s e természeti kép felvillantása a versmértéken keresztül Arjuna várható elmeállapotát tükrözi: a kétségek fodrozódó hullámai lassan elcsöndesednek a nyugalom tavának tükrén.

Természetesen más verselemzők másképp is értelmezhetik ezeknek a versmértékeknek a jelenlétét, én azonban úgy érzem, hogy segítségükkel mélyebb betekintést nyerhetünk ebbe az isteni (*bhagavad*) énekbe (*gītā*). Szinte megelevenedik e két kiváló személyiség párbeszéde, a különféle versmértékek pedig ily módon a nem látható gesztikulációk és arckifejezések helyett funkcionálnak. Mindezekből az szűrhető le, hogy a versmértékeknek nem pusztán esztétikai szerepük van a (szanszkrit) költészetben, s a költő nem merő szeszélyből, egyéni hangulatának megfelelően dönt egy adott versmérték mellett. A választott forma az ábrázolt valóságból, a szereplők lelkiállapotából és érzéseiből megnyilvánuló metakommunikáció egyféle nonverbális kifejezőeszközéül is szolgál.

[7] *Gītā* 2.8.

Felhasznált irodalom

Bhaktivedanta Swami, A. C. 1993: *Bhagavad-gītā úgy, ahogy van* (Második, javított és bővített kiadás). BBT International.

Kapil Deva Dvivedi, Dr.–Shyam Lal Singh, Dr. 2008: *The Prosody of Piṅgala*. Vārāṇasī (India), Vishwavidyalaya Prakashan.

Kedāra Bhaṭṭa 2004: *Vṛttaratnākara* (with the commentaries of Bhaṭṭa Nārāyaṇa Bhaṭṭ; edited with the *Maṇimayī* commentary in Hindi by Pt. Śrī Kedāra Nātha Śarmā; The Kashi Sanskrit Series 55). Vārāṇasī (India), Caukhambhā Saṁskṛta Saṁsthāna.